

HISTORISKT KARTVERK

ÖVER

GÖTEBORG

UPPRÄTTAT FÖR

JUBILEUMSUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG

1923

AV ANDRE STADSINGENJÖREN

A. SÖDERGREN

BESKRIVNING

BESKRIVNING

SEDAN planläggningen för Jubileumsutställningen 1923 till åminnelse av Göteborgs trehundraåriga tillvaro börjat taga fastare former, framhölls tidigt från flera håll behovet av kartunderlag för de utredningar och redogörelser m. m., som skulle komma att ingå som led i de olika kommunala verkens utställningar.

På begäran av utställningsstyrelsen verkställde undertecknad i början av 1917 en undersökning av befintligt kartmaterial för att utröna, huruvida det sålunda påvisade behovet skulle kunna tillgodoses genom direkt reproduktion och mångfaldigande av redan förefintliga kartor. Då undersökningen emellertid gav vid handen, att något för ändamålet lämpligt kartunderlag ej på detta sätt kunde åstadkommas, beslöt utställningen att låta utarbета ett historiskt kartverk över Göteborg. Arbetet härmed igångsattes den 15 maj 1917.

Kartverket består av 16 st. kartblad, varav två med facsimilekartor från 16- och 1700-talen och de övriga hänförande sig till åren 1790, 1820, 1860, 1880, 1890, 1900, 1910 och 1921.

För vart och ett av de tre första åren har utarbetats *ett* och för de övriga *två* kartblad. I förra fallet visas stadens centrum i skala 1:4000 och utkanterna i skala 1:8000. I senare fallet upptager det ena kartbladet centrum i 1:4000 och det andra hela staden i 1:10000. — För att underlätta jämförelse mellan stadens nutida och forna utseende hava dessutom kartbilderna från 1790 och 1921 genom övertryck sammanförts å ett och samma blad.

Önskemålet att framställa en fullt trogen bild av staden har givetvis ej helt kunnat nås beträffande de tidigare epokerna, för vilka urkunderna äro jämförelsevis bristfälliga. Ju längre tillbaka i tiden desto större hava svårigheterna varit, och först från sista fjärdedelen av 1800-talet eller ungefär från tillkomsten av byggnadsstadgan för rikets städer har grundmaterialet erhållit den omfattning och noggrannhet, att de nu framställda kartbilderna kunna anses vara i stort sett fullständiga. — I detta sammanhang bör understrykas att de sammanställda kartorna före 1880 hänföra sig till epokerna *omkring* 1790, 1820 och 1860 och således ej till ett visst bestämt år som kartorna från och med 1880.

Det grundmaterial, som kommit till användning vid kartornas utarbetande, har måst tagas från skilda håll och ofta varit synnerligen olikformigt. Så långt möjligt har emellertid grundmaterialets uppgifter och visning i oförvanskat skick bibehållits och endast uppenbara felaktigheter uteslutits. Att det för ernående av reda och sammanhang understundom varit nödvändigt att tillgripa en »konstruktion» såsom i fråga om en gatulinje, strandkontur etc. ligger i öppen dag, men i allt väsentligt upptager kartverket endast vad urkunderna angiva.

Då kartverket sålunda både beträffande kontur och innehåll i övrigt troget ansluter

BESKRIVNING

sig till de original, från vilka det är sammanställt, har det också ansetts lämpligt att återgiva namnen i såvitt möjligt tidstroget skick. Som emellertid originalen — även då de tillkommit vid ungefär samma tid — ofta innehålla inbördes ganska avvikande namnformer, har det alltså gällt att stanna vid dem, som ansetts normala och mest representativa för ifrågavarande tidpunkt. För att lösa de svårigheter, som varit förknippade med ett dylikt namnurval, har jag vänt mig till professor Hjalmar Lindroth, som benäget ställt sin högt skattade sakkunskap till förfogande.

Naturligtvis hava ej alla å originalen förekommande namn kunnat medtagas, utan det har av utrymmeshänsyn varit nödvändigt att avsevärt begränsa namnsättningen. I första hand har strävats efter att få med namn och beteckningar av mera allmänt intresse såsom å gator, torg, offentliga byggnader o. d. Därjämte har, då utrymmet det medgivit, även medtagits namn på större lägenheter, landerier m. m.

Det rent tekniska tillvägagångssättet vid kartornas framställning har varit väsentligt olika för de nu sammanställda kartorna och för facsimilekartorna.

Som moderkartor för de sammanställda kartorna hava använts kartor från 1880, vilken epok vid tiden för kartarbetets igångsättande hade att framvisa det relativt fullständigaste kartmaterialet.

Originalen till 1880-kartorna handritades i sina slutgiltiga skalor d. v. s. 1:4000 och 1:10000. För att möjliggöra framställandet av kartor såväl med som utan text ritades för varje skala två original, *ett* för kontur och *ett* för text. Originalen överfördes därefter på fotografisk väg till de zinkplåtar, som sedermera skulle komma till användning i offsetpressen.

Från 1880-plåtarna framställdes genom övertryck dublettplåtar, å vilka med tillhjälp av nål och litografisk tusch infördes alla de förändringar och tillägg, som behövdes för att få 1890 års kartbilder. Sedan förfors på motsvarande sätt med 1890 års plåtar för framställning av 1900 års kartbilder o. s. v.

Facsimilekartorna hava framställts på fotokemisk väg enligt en av Generalstabens Litografiska Anstalt utexperimenterad metod, som förmånligt skiljer sig från andra liknande, därigenom att såväl kontur som text trots förminskningen framträda med stor tydlighet och skärpa.

Arbetet med föreliggande kartverk har lytt under Jubileumsutställningens kommunala utskott och letts av undertecknad, som till närmaste biträde och teknisk redaktör haft kartografen Ch. Sandahl.

Tryckningen har utförts av Generalstabens Litografiska Anstalt, under det att Göteborgs Litografiska A.-B. handhaft »överföringen» till tryckplåtarna.

De källor, som kommit till användning vid kartverkets upprättande, utgöras i första hand av kartor, protokoll och beskrivningar från stadsingeniörskontorets arkiv och i andra hand av husbyggnadsritningar från arkivet å stadsarkitektkontoret. Därjämte hava värdefulla uppgifter erhållits från magistratens och rådhusrättens samt drätselkammarens protokoll och handlingar. För ernående av kännedom om särskilt de privata stenhusen i slutet av 1700- och början av 1800-talet hava de äldre brandförsäkringsanstaltarnas försäkringsbrev varit till stor hjälp. Först och främst bör härvid nämnas Städernas Allmänna Brandstodsbolag, vars arkiv blivit grundligt genomgånet. Bland övriga arkiv, som anlitats, äro Kungl. Fortifikationens, Kungl. Lantmäteristyrelsens, Landsarkivets i Gbg, och Göteborgs Stadsbiblioteks.

1624 ÅRS KARTA · 1636 ÅRS KARTA

1624 års karta. »Plan de Gottenburg», författare obekant, från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III CCC b2, reproducerad i ungefär $\frac{6}{10}$ av originalets storlek.

Kartan, som är orienterad med nordriktningen neråt, anger sannolikt den plan, som från början följdes vid stadens anläggning. Själva stadsplanen är i sina huvuddrag som i våra dagar. Befästningarna blevo däremot delvis utförda på annat sätt framför allt å östra sidan. Att emellerid även befästningsarbetena till en början utfördes enligt denna plan framgår av karttexten, som lyder: »Von A zu B ist und C gegenwertig in Defence dass Retranchement ist 8 shuh hoch und 16 breijt mit Dobelt banquet von B nacher D wirt nun gearbeitt, so auch von E nach F, dass ander solle nach erstes tages angefangen werden».

Förutom själva planen för stadens anläggning upptager kartan de bergspartier, som i närvarande tid gå under beteckningarna Stora och Lilla Otterhällan, Kvarnberget och Rysåsen, och dessutom trenne mindre bergklackar mellan Kvarnberget och Stora hamnkanalen. Den närmast hamnkanalen belägna utmärker det berg, varpå nuvarande Rådhuset och Tyska kyrkan äro uppförda. De båda andra utgöras av det sedermera så kallade Lilla berget.

1636 års karta. »Gothenbürgs Planta som det ähr Anno 1636», författare obekant, från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III AAA 2, reproducerad i ungefär hälften av originalets storlek.

Kartan, som i likhet med föregående är orienterad med nordriktningen neråt, har ej fått sin titel direkt från originalet utan från en originalkartan tillhörande specialbild från samma arkiv.

Kartan upptager förutom fästningsanläggningen inga andra detaljer från själva stadsområdet än kanalsystemet och begravningsplatsen nedanför Lilla Otterhällan d. v. s. nuvarande Kvarnberget. Vattendjupet i älven är flerstädes angivet och särskilt noggrant vid inloppen till Stora och Östra hamnkanalerna. Söder om Vallgraven har terrängen schematiskt angivits. Av innehållet att döma synes kartan hava uppgjorts för militärt bruk, och man har därför anledning förmoda, att titelns anspråk på att visa staden, som den är, blott gäller beträffande de arbeten, som utfördes genom militärens försorg, det vill väl i första hand säga stadens befästningar och hamnanläggningar. Denna uppfattning styrkes också av följande å kartan gjorda anteckningar:

1:o »von A biss an die Höhe des Bröosten ist weit 392 Ruten (Rheinländisches Maas).»

2:o »von der kleinen Otrella biss an der Ramberg ist von 408 $\frac{1}{2}$ rute.»

3:o »Summ der Phal so umb die Stat ein mal her umb gesetzet müge werden thun 22480 Phale.»

4:o »Diese klippen seindt mit alle kurzheit der Zeit, auf ein gewiss mass gezeichnet.»

Med anledning av dessa anteckningar kan nämnas att uttrycket i första punkten »die Höhe des Bröosten» sannolikt avser något bröstvärn eller dylikt på Gullbergs fäste, dit måttet stämmer. I detta sammanhang bör kanske vidare påpekas, att i Göteborg kartmätten i regel angivas i rhenländskt mått ända till år 1735; 1 rod = 12 fot; 1 fot = 0,31385 meter.

1644 ÅRS KARTA

1644 års karta. »Geometrisk affritningh uppå Giöteborghs stadh» av Kiätell Klason, från Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, registernummer S. 73 N:o 24, reproducerad i ungefär hälften av originalets storlek.

Kartan upptager såväl befästningarna med vallar och gravar som ock stadsplanen med dess gator, öppna platser, byggnadskvarter och hamnar.

Befästningarna synas, att döma av kartan, hava utbyggts efter den ursprungliga planen, dock med undantag för östra fronten, som ej längre bildar en rak linje utan svänger ut i båge åt öster.

Stadsplanen är i sina grunddrag densamma som å 1624 års karta, fastän den genom nyssnämnda ändring i vallens sträckning vunnit tillökning öster ut. Anmärkningsvärt är, att Stora hamnens långsidor liksom kvarteren å ömse sidor därom ej ligga parallellt med varandra, och att Västra hamnkanalen är bredare än den Östra. Detta torde emellertid sannolikt bero på felteckning, ty såväl tidigare som senare kartor stämma överens däruti, att Stora hamnkanalens sidor äro parallella, och att Östra och Västra hamnkanalerna äro ungefär lika breda. Enligt en i stadsingenjörskontorets arkiv förvarad transsumt av beskrivningen till ingenjören Hector Loftmans år 1669 upprättade karta (har ej kunnat återfinnas) hava hamnarna följande bredder:

Stora hamnen ifrån Lejonbron till Kämpebron	11 rod 6 fot	=	43,31 m.
Kämpebron till Stora bommen	10 »	=	37,66 »
Västra Lilla hamnen	3 » 4 »	=	12,55 »
Östra Lilla hamnen från Söder port till Lilla bommen	3 » 11 »	=	14,75 »

I östra delen av hamnen synes å kartan den ö, som sedermera blev platsen för stadens järnväg, vilken vid denna tid var inrymd i rådhusets bottenvåning.

Kartan visar även, att den sedermera (fr. 1726) s. k. Fattighusån nu är inkopplad i stadens kanalsystem. En av orsakerna till kanalens anläggning och kanske den från början mest vägande var, att man från Mölndalsån önskade erhålla friskt vatten till staden. Kanalen, som 1641 invigdes av riksdrotsen Per Brahe d. y., visade sig så förbättra vattnet i hamnkanalerna, att det med fördel kunde användas som dricksvatten, vilket nutidens göteborgare torde hava svårt att tänka sig.

Förutom de tre fästningsportarna, Gamle, Nye och Lille porten, vid utfartsvägarna åt respektive söder, öster och sydväst finnas å kartan upptagna trenne byggnader nämligen Svenska kyrkan, Rådhuset och en väderkvarn å Kvarnberget.

Grundstenen till kyrkan lades 1626 och invigningen skedde 1633. Den kallades från och med 1665, då Göteborg blev biskopssäte, för Gustavi domkyrka. Härjades 1722 och 1802 av eld. Iståndsattes efter första eldsvådan av Bengt Wilhelm Carlberg och efter den andra av dennes son Carl Wilhelm.

Rådhuset, beläget å sydöstra delen av Stora torget, är å kartan angivet i vertikalprojektion; sannolikt den enda till vår tid bevarade bild av detta stadens andra rådhus, som uppfördes 1624—26 och nedbrann 1669. Stadens första rådhus, som sannolikt intagit samma plats på torget, hade nedrivits och flyttats utom Nye porten för att begagnas till tullhus.

1644 ÅRS KARTA · 1696 ÅRS KARTA

Nedanföer och söder om Kvarnberget ligger begravningsplatsen, där sannolikt stadens äldsta svenska kyrka, den s. k. Brädkyrkan, legat.

Av de å kartan angivna gatunamnen hava endast Kungsgatan, Kyrkogatan och Köpmansgatan bibehållit sig till vår tid. Visserligen förekommer även Drottninggatan men som namn på vår tids Vallgata. De gatunamn, som sålunda hava försvunnit, äro Jacobsgatan, Heringsgatan, Wintergatan, Arendzgatan, Werdsgatan samt Kyrkogårdsgården, motsvarande i tur och ordning nuvarande Drottninggatan, Postgatan, Kronhusgatan, Magasinsgatan, Korsgatan samt Torggatan. Av de slofade gatunamnen torde ej mindre än fyra kunna sättas i förbindelse med de vid stadens grundläggning medverkande holländarna. Jacobsgatan till åminnelse av Hollands skyddshelgon. Heringsgatan efter holländska hering el. haring d. v. s. sill. Sedermera försvenskades namnet till Sillgatan. Arendz- och Werdsgatorna äro med största sannolikhet uppkallade efter de holländska byggnadskonduktörerna J. v. Arendz och Jost von Wierdt (Weertz), som utstakade tomter och övervakade det första bebyggandet.

Staden hade omkring 1640 cirka 4,000 invånare.

1696 års karta. »Geometrisk Charta öfwer Giöthebårgz Stadz ägor», av Erich Kuus, från Göteborgs stadsingeniörskontors arkiv, registernummer 2, reproducerad i hälften av originalets storlek.

Kartan har upprättats för skattläggning av de landerier, tomter, kålgårdar o. d., som staden till enskilda upplåtit utanför vallarna. Den omfattar ej det egentliga stadsområdet inom fästningsverken i vidare mån, än att den utvisar Svenska kyrkan och de tre stadsportarna, som nu benämnas Kungsporten, Drottningporten och Ka(r)lsport i stället för de äldre benämningar, som angivits å 1644 års karta.

Stadens yttergränser äro ej ännu fixerade i norr och sydost, ty här lågo samfällda betesmarker, som staden brukade ihop med å ena sida Utby by och å andra sidan Krokslättsgårdarna.

Bosättningen utanför vallarna är ännu tämligen obetydlig, och det är endast i stadens sydvästra del, som ett mera avsevärt bebyggande kommit till stånd. Sannolikt skedde bebyggandet ursprungligen tämligen godtyckligt, men redan 1647 förordnar Drottning Kristina om upprättandet av en byggnadsplan för en tilltänkt malm eller förstad i Haga. Den regelbundenhet, som redan från början kännetecknar plananordningen härstädes, låter oss förmoda, att planen verkligen blev följd, även om bebyggandet kom att bli av rätt primitiv och provisorisk art på grund av nödvändigheten att vid krigstillfällen avrödja områdena under fästningen. Belysande för den osäkerhet beträffande bostad, som sålunda denna tid var Hagabornas lott, är följande punkt i den å kartan förekommande beskrivningen: »Ifrån N:o 14 till N:o 100 är förstaden Haga som gier någon Skatt till förbemålte stad effter som de åhrligen kunna taxeras före, hwilken förstad af fästningen altidh af Rubningh är underkastad». En särskilt anmärkningsvärd rubbning i den lilla förstaden, som år 1696 bestod av 85 tomter, förorsakades af kaponjärens framdragande, som påbörjades 1689, men som, enligt vad kartan visar, ännu 1696 var långt ifrån fullbordad. Två år före kaponjären började skansen Kronan uppföras i stället för den gamla Jute-skrämman, som väl vid detta lag var mindre fruktansvärd än namnet låter påskina.

Masthugget var ej så tätt bebyggt som Haga utan upptogs ännu till stor del av lägenheter, där träd- och kålgårdar intogo betydande utrymmen. Den å kartan tecknade beskrivningen, till vars numrering de siffror hänvisa, som i det följande blivit satta inom parentes, upptager här följande trädgårdar, nämligen: Oluf Trädgårdsmästares och rådman Oluf Simonsons (6), Didrich Andersons (7), rådman Axells (8) samt Amijans (10). Den sistnämnda trädgården, som låg på båda sidor om Breda vägen vid nuvarande Järntorget, var anlagd av David Amija och skulle komma att giva upphov till ett par av Göteborgs på sin tid mest gouterade förlusteställen, Vauxhall och Möllerska plantaget. Längst ut mot stadens gräns i väster låg värdshuset Stigeberget (1) ungefär där Henriksberg nu ligger och där nedanför »Tiäruhåfwet medh des Tompt» (2) samt närmare staden de s. k. masthamnarna (11).

Öster om Haga och omfattande hela nuvarande Vasastaden, Heden och Stampen låg stadens mulbete, som vid denna tid var »merendells förtrampat genom des Stenfärdsell till Wallens upprättande» (100). Såväl mulbetet som stadens övriga utmarker därintill voro så gott som obebyggda. Endast en enda byggnad finnes angiven å hela området mellan Haga och Södra vägen och det är skarprättarens stuga (102), sedermera benämnd Bödelslyckan, i vår tid ytterligare ändrat till det mera idylliska men kanske ej så betecknande namnet Lyckan.

Utmed Mölndalsån strax söder om Fattighusån låg stadens tegelbruk (114, 115 och 116) och därnäst tvenne ännu befintliga landerier, rådmannen Vollrat Thams »bleke» (113) med tillhörande trädgård (112), motsvarande nuvarande Stora Katrine-lund, samt biskopen Carlbergs landeri, Burens land sedermera Burgården, efter holländaren Johan de Bur, som (enligt Cederbourg) år 1638 hade uppodlat landeriet.

Av vår tids stadsdelar Gullbergsvass och Hultmans holme fanns vid denna tid endast en liten ö, där statens järnvägsverkstäder nu ligga. Ön var upplåten som hötäkt (117) till stadstjänarna, varav namnet Stadstjänarholmen. Vassen, som sträckte sig ända fram till Gullberget, gick under namnet Färjevassen sannolikt på grund av någon här ordnad färjförbindelse över till Hisingslandet.

Olskroken, som i beskrivningen upptages under beteckningen »Ängen som Borgmästaren von Gerdes innehafwer» (123), hade blott att framvisa en enda byggnad, den s. k. Pryssekrogen vid Redbergsliden i närheten av Danska vägen.

På båda sidor om Sävån vid dess utlopp i Göta älv låg Göteborgs närmaste föregångare, det av danskarna nerbrända Nya Lödöse. Vår karta från 1696 ger oss en god föreställning om den gamla stadens belägenhet vid åmynningen innanför en holme i älven. Det synes av vissa tecken att döma ej vara uteslutet, att kartans med n:o 140 betecknade figurer angiva det ungefärliga läget för stadens jordvall å södra sidan. Då bebyggandet i denna trakt således har gamla anor, torde det vara av intresse att något närmare redogöra för vad kartbeskrivningen har att säga:

Söder om Sävån å platsen för nuvarande Gamlestadens fabriker lågo rådmannen Anders Svenssons med fleras lägenheter (125—129). Där landeriet Christinedal är beläget »ähr Bokhållaren Åke Håkanssons gårdh i gamblestaden med sin Eene Interressent Oluf Arfwedson, hwilka äre lijka rådande uthj, till samma gårdh behörige Kåhlgårdar, med några små fruchtsamma träär uthj» (139). Därintill

tvenne »nyligen uppkastade Karuse-dammar» (147). Norr om Sävån mellan landsvägen och Göta älv »ähr Handelsmannen Lars Bratts gård i gamle staden som han har köpt af Börge Holm, samma gårdh är mycket wäll bebyggd så med manhuus som andre uthhuus sampt wäll försedd, så med Steengårdsgårdar omkring ägora, sampt och med sköne nye Planckwärk omkringh gården och dee nye anlagde Trägårdarna, utj en Summa gården utj alting wäll Cultiverat medh dammar och åkerars wällhäfdande och sådant medh en stoor omkostnad upprättat, utj hans antecessoris tid war ingenting till huus eller mera sådant som förmält är» (165).

Längre uppåt Sävån låg »Sahl. Presidenten Macliers huus» (162—164), bebyggt och med »beete till 16 Koor». — Därnäst »Kwibergh, som timmer-holten med sine Interressenter innehafwa» (156). Kartan upptager här 5 bebyggda lägenheter med träd- och kålgårdar. — Längst ut vid stadsgränsen låg »Qwibergs Nääs, som ähr blefwen först för någon tijdh sedan bebygd af fordumb Secreteraren Lars Böcker, hwilken mehrbemelte gårdh nu possideras av Sahl. Secreterers Böckers Enkia» (151).

Vid Stora Landsvägen norr ut längs Göta älv lågo »Hospitalet, kyrkan, kyrkogården och des till nödwändige huus och kålgårdar» (174) på den plats där Hospitalskyrkogården än i dag minner om, vad fordom varit. — Längre åt norr »Skräppekier, som Borgmästaren von Gerdes innehafwer under Lärje gårdh» (182).

Utmed Härlandavägen låg slutligen å platsen för nuvarande Bagaregården »Påwel Hanssons gårdh wälbebyggt medh 2:ne wäll upplantade Trägårdar medh åthskillige unge frucktsamme trään utj Samma träägårdar och brede widh gierdet åthskillige små dammar uppkastade» (130). Av dessa dammar torde den sista blivitt utfyllt vid planerandet av marken kring den 1917—1918 uppbyggda folkskolan vid Stockholmsgatan.

1684 års karta. »Geometrisk Plaan öfwer Staden och Festningen Giöteborg» av E. J. Dahlbergh, från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III CCC a 2, reproducerad i ungefär hälften av originalets storlek.

Denna karta är liksom den nästföljande uppgjord under slutet av 1600-talet, men då dess egentliga ändamål är att visa, hur planerna för ombygget av stadens fästningsverk från början tänkts (1684 års plan) och sedermera under 1700-talet kommit till utförande (1690 års plan), hava kartorna fått sin plats å 1700-talsbladet.

Den bruna punkterade linjen utvisar fästningsverkens dåtida utseende. För övrigt hänvisas till den å kartan införda beskrivningen, som utan svårighet kan läsas.

Inom vallarna äro å kartan angivna följande byggnader: Svenska och Tyska kyrkorna, Kronhuset med en därintill belägen materialbod, Kronomagasinet vid Lilla torget och ett därbakom liggande kruthus samt slussen och kvarnen vid Österport. — Om Svenska kyrkan är förut ordat. — Tyska kyrkan började 1634 uppföras av holländskt tegel i st. för en äldre kyrka av trä, som flyttats hit från Nya Lödöse. Invigdes 1648 och kallades därefter till erinran av Drottningen Kristine kyrka. Härjades av eld 1669 men blev iståndsatt redan 1672. Långsammare gick det efter 1746 års eldsvåda, efter vilken det dröjde ända till 1780, innan templet åter stod fullt färdigt. — Kronhuset uppfördes 1642¹⁾ med ändamål att tjäna som magasin

¹⁾ Enligt uppgift av D:r Sixten Strömbom.

för spannmål och ammunition. Sedermera omändrades nedre botten för mottagandet av 1660 års riksdag, och i den sålunda tillkomna rikssalen hyllades Karl XI efter faderns död som landets konung. Under 1680—1898 tjänstgjorde Kronhuset som garnisonskyrka. — Innanför Österport anlades 1648 i den från Mölndalsån grävda kanalen en sluss och i samband därmed stadens slusskvarn, som ägde bestånd till 1872, då den nedrevs.

1690 års karta. »Giöteborgh och Ryssåhsen» av E. J. Dahlbergh, från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III CCC a 6, reproducerad i ungefär $\frac{6}{10}$ av originalets storlek.

Kartan utvisar Dahlbergs slutliga av Karl XI godkända plan för fästningens ombyggnad. Arbetet blev, om än ej i alla detaljer så dock i huvudsak, utfört i enlighet härmed. Den största avvikelser från den blivande verkligheten är ifråga om kommunikationslinjen mellan fästningen och skansen Lejonet, som aldrig kom till utförande. — För övrigt visar planen, att de nya fästningsverken i huvudsak skulle tillkomma genom påbyggnad och förstärkning av de äldre, dock ej i fråga om älvfronten, som nu dragits längre ut, så att man erhöll fri kommunikation mellan befästningslinjen och Lilla och Stora Otterhällbergen samt möjlighet att ordna en masthamn inom fästningen, där nuvarande Packhusplatsen är belägen.

1704 års karta. Årtalet osäkert, författare okänd (möjligen generalkvartermästaren P. L. Leijonsparré), från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III AA 8, reproducerad i ungefär $\frac{6}{10}$ av originalets storlek.

Visar plan över staden med dess fästningsverk och områdena närmast därutanför. Av å kartan inritade sektioner av vallar och gravar framgår att vallgraven var c:a 44 meter bred och c:a 3,5 meter djup i mitten. Vallarna höjde sig ända upp till c:a 7,5 meter över vattnet.

Bland å kartan angivna, förut ej i upptagna byggnader märkas rådhuset, kommandantshuset och det 1694 anlagda kronobageriet i närheten av stadens sluss.

Redan innan stadens andra rådstuga år 1669 nedbrunnit hade börjat vidtagas åtgärder för uppförandet av ett nytt rådhus. Sålunda hade staden 1666 av rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie inköpt den nuvarande rådhusomtens, och ungefär samtidigt började man hitfrakta tegel från Holland för det tillämnade bygget, som skulle uppföras efter ritningar av Nicodemus Tessin d. ä. Genom eldsvådan påskyndades arbetet och vid ingången av 1673 var rådhuset färdigt. Iståndsatt efter 1690 års eldsvåda och 1732 åter genomgripande reparerat blev rådhuset åren 1814—17 föremål för en kostsam ombyggnad och omdaning, varigenom bl. a. huset påbyggdes med en våning.

Samtidigt med rådhuset och som dess närmaste granne lät burggreven Israel Norfeldt åt sig uppföra det hus, som i slutet av 1720-talet inköptes av staden för bostad åt kommandanten. Sitt nuvarande utseende erhöll byggnaden 1813, då den påbyggdes med en tredje våning.

1712 ÅRS KARTA

1712 års karta. »Demonstrations Carta öfwer Göteborgs Fortifications wärk som utwijsar huru wijda de för tijden äro brachte i defension och hwadh Mangel ännu fins som wid närvarande Coniungturen nödwändig bör företagas att upprätta och försterka», av E. Lithén, från Kungl. Fortifikationens arkiv, registernummer III CCC b 12, reproducerad i ungefär samma skala som originalet.

Av den å kartan införda beskrivningen, som på grund av sin svårsläslighet här nedan citeras, får man en god uppfattning om det tillstånd, i vilket befästningarna vid denna tid befunno sig:

«1. På Elfsjidan ifrån Store Bohmen till S:t Ericks Bastion äro de gamble werken i sin ordinaire defension stälte, så godt som tijden har kunnat tillåta, som lit: a utwijsar.

2. Af S:t Ericks wänstra Flanque, sampt ett liltet stycke in på courtinen felar wallgången, lit: b. Ifrån S:t Ericks Bastion in till Johannes Rex Bastions Point är Bröstwernet som A:o 1709 med Fasciner blef reveterat merendels förfallit och ehfrfordrar nödig reparation, lit c.

4. Johannes Rex wänstra Face och Flanque med Fossabrain är till provisionaila defension med nödig reparation försedde; lit d.

5. Ravelin Prins Fridrik är äfwen wäll med provisionail defension förbättrad, som lit e utwijsar.

6. Courtin wid Drottningporten entreprenerad af Hr. Haeger och des consorter står i arbete och lærer snart komma till sin fulbordan, lit f.

7. Bastion Carolus Rex. Bemelte entrepreneurer, är till sin fulkomliga defense bracht; lit g.

8. Föliande courtin intill Gustavi Magni Bast. är allenast sielfwa muren upförd. Sortie hwalfwet, walgån och Bröstwär felar; lit h.

9. Ravelin Prins Gustaf af gamble wärken till sine bröstwär aldeles förfallen, lit i. ✓

10. Gustavi Magni Bastions bägge halfwa Facer in till poincten äro ännu intet terrasserade, allenast bröstwäret ut åt torfsatt; lit k.

11. Courtin wid Kongsporten står i arbete att snarast bli färdig, förbem:te entrepren; lit l.

12. Ravelin Prins Carls högra face felar wallgång, som intet fyllest är fyld; lit m.

13. Bryggan för Kongsporten är tillhuggen till att uppsättias så snart tillgång blir till arbetare; lit n.

14. Johannes Dux Bastions högra Casadematte är Fundamentet och Spärrningsmuren upförd, felar hwalfwen och ingången är i medler tijd med trä werke betäckt, lit o. I wänstra casademattens ställe att kunna betiena sig af embrassurerna är kubbwärck uphugget som och tienar till fundament för batteriet lit p. Öfrige delen af Flanquerne är ännu intet terrasserat, allenast bröstwäret utantill torfsatt, lit g. Begge Facerna stå i arbete och förmodas till hösten winna sin fulbordan; lit r.

15. Courtin in till Bast. Carolus Rex merbemälte Entrepreneurs är färdig allenast en liten öpning in till bem:te bastion för canalen som skall komma emillan wallgrafwen och hamnen Konungens enskjilte arbete, till hwilkets stoppande redan begynnelse giord; lit s.

16. Carolus Dux Bastion entreprenerad af Borgmästaren Gerdes är till sin fulkomligheet upförd, manquerar allenast ett litet stycke av courtin in till Otterhällwärcken sambt en deel af caidamen som snart förrättas kan; lit t.

1712 ÅRS KARTA · 1753 ÅRS KARTA

17. Ravelin Prins Ulrik är med provisionail Bröstwär försedd, ingången till contraminerna wid bägge Faceändarne fela ännu; lit u.

18. Ravelin Princess Hedewig. Entrepren: af Hr. Häger och des consorter, är högre facen färdig och grafwen merendels uttagen allenast kaidammen står ännu; lit x. wänstra facen är murverket färdigt så när som ingången till contraminen wid ändan af Facen, hwarest rustverket är anlagt och bepålat, sambt jordförbinningen begynt till wallgången och står nu i fult arbete; lit y.

19. Lilla Otterhülle werken manquerar bröstwernet som allenast utan till är torfsatt; lit z. De öfrige linier äro allenast murarne upförde, och felar wallgång och bröstvär in till Badstugu Bastion lit å.

20. Courtin emillan Badstugu Bastion och Store Bohmen felar wallgång; lit ä.

21. De gamble wercken uttom Lilla Otterhällan, som Christina Regina, Rege-
ringen och Holgårds Bastioner äro aldeles förfalne; lit ö.

22. Contra Scarpen är emillan Prins Gustaf och Prinsesse Hedewigs raveliner någorlunda upförd och till en deel palisaderne sambt för ingången till Carls port, lit A. De öfrige linier stå blotta; lit B.

23. Communications linien till Cronan är mycket försunken och förfallen; lit D.

24. Grafwarnes uttagande och upränsande är wid warande conjungturer intet att göra Stat uppå.

25. Provisionaila defension kring om tornet Cronan beflitas åhrligen att förstärka så mycket man kan, kunnandes allenast som fältwark ansees.»

För första gången i kartserien visas nu tvenne av stadens äldre publika byggnader nämligen Landshövdingeresidenset och gymnasiet. — Det förra lät den frejdade fältherren Lennart Torstensson uppföra åt sig, sedan han år 1648 blivit generalguvernör över Västergötland m. fl. landskap. — Det å kartan utvisade gymnasiet uppfördes år 1663 i nordöstra hörnet av Kungs- och Västra Hamngatan i stället för en äldre år 1630 uppförd skolhusbyggnad av trä. Vid 1802 års eldsvåda, som ödelade hela stadsdelen mellan Östra- och Västra Hamngatan, var gymnasiet den enda byggnad som lämnades orörd av elden.

1753 års karta. »Plan af Götheborgs Stad inom Fästningen, av B. W. Carlberg, från Kungl. Biblioteket, registernummer F:g Fasc 3, reproducerad i ungefär $\frac{6}{10}$ av originalets storlek, visar »huru Byggningsgrunderne och gatorne äro indelte emillan de med sten Reveterade Canaler».

Publika och andra mera anmärkningsvärda byggnader äro försedda med nummer, som hänvisa till å kartan upptagen beskrivning.

Vi skola uppehålla oss vid några av dem. — Mitt på Stora torgets norra sida visar oss kartan stadshuset med spruthus och materialbod in på gården. Det äldsta stadshuset var av trä, uppfördes 1690 och nedbrann 1746, då ett nytt uppfördes av sten i tre våningar. Blev 1824 ombyggt efter ritningar av stadsarkitekten J. Hagberg. — Omedelbart framför stadshuset ligger ett stycke ut på torget den år 1727 uppförda högvakten, ett envånings stenhus av tegel med högt tak; revs 1824. — Straxt väster om Tyska kyrkan synes det av borgmästaren Jacob Sahlgren år 1721 uppförda hus, som numera äges av staden, som där ordnat lokaler för drätselkammaren och byggnadsnämnden. — På andra sidan Nygatan (nuvarande Tyg-

1753 ÅRS KARTA

gårdsgatan) mellan Norra hamn- och Köpmansgatan hade Ostindiska kompaniet (erh. Kungl. privilegier 1731) låtit uppföra ett större magasin, som alltså utgör äldsta delen av det stenkomples, som sedermera inom samma kvarter uppfördes för kompaniets behov, och som i sinom tid skulle övergå till Göteborgs museum. — Å platsen för nuvarande Palace hotell uppfördes omkring 1750 det s. k. Jacobssonska sockerbruket och mitt emot på andra sidan kanalen vid Norra hamngatan låg stadens 1726 uppförda slaktarhus. Där slakthuset låg framdrogs omkring 1775 en gata, Slakthusgatan, som igenlades efter 1813 års eldsvåda (se närmare 1790 års karta). Slutligen kan nämnas det år 1732 av assessorn Vollrat Tham efter ritningar av majoren J. A. Blessingh uppförda huset (nuvarande n:o 6 Norra hamngatan). Sedermera påbyggt tvenne gånger, varje gång med 1 våning.

Å kartan finnes vidare en intressant «anmärkning», som på grund av kartans förminskning är svår att tyda, varför den här återgives:

»Sedan den stora olyckeliga Eldswådan År 1721 öfver gick staden, har Magistraten med al sorgfällighet sökt at få de fleste byggningar, besynnerligen wid de störste gator, skickelige och reguliere upförde så wida hwar och ens förmögenhet det welat tillåta. Stenhus finnes i denna stad inga flere än allenast de som på planen stå utmärckte genom starck laving å veue d'Oiseau, eij eller har ännu flere Stenbryggor hunnit upföras, än de som med röd färg på planen anwiste äre. Al den öfrige byggnad består af trä, så at hela staden är tätt bebygdt med uptimrade skickelige, och en del genom mer och mindre anständig Architectur utzijrade trähus; hwar ibland Fyra äro emot Gatorne utanpå facaderne, i stället för bräde beklädnin, reveterade med murtegel. Af korswärk och mur, finnes allenast 2:ne hus til gatorne och helt få inutj gårdarne upförde. Tomterne äro wid Stadsens förste foundation ganska smala, effter qvarterens belägenhet til 24, 30 å 40 Fots bredd indelte och utstakade, som, undantagandes hörntomterne, förordsakar korte facader emot gatorne, så att, hwar intet 2:ne tomter blifwit tilsamman med et hus bebygdt, utan hwar enkel tomt särskildt för sig, där har man måst tåla, at intet altid en så anständig och regulier byggnad kunnat practiceras, som man gärna åstundat, i synnerhet wid de fattigas och oförmögnas hus utj de smärre och aflägsne gator. Dock kan i almänhet sägas, at de fleste byggningar i staden, hwar någorlunda råd och tillfälle warit, hafwa blifwit så upförde, at deras facader emot gatorne mera pryda än missfirma staden. Men at generelt al byggnad här i staden merendels består af trä, emot den ordning, som hållas borde inom en kåstbar sluten Fästning, är mera at beklaga än man nu ser at sådant kan ändras, sedan staden effter de 2:ne sidsta olyckelige store Eldswådor til större delen är nybygdt. De förmögne, som kunde bygga af sten, hafwa redan hus, och de fattige eller mindre förmögne, mäcka inga stenhus låta upföra: således synes, effter al liknelse, at de ännu befinteliga öde tomter lära blifwa obebyggde liggandes. At stenhus här på orten falla kåstsammare än trähus, kan wäl intet nekas, dock är differencen emillan sten och trä, åfwan Jorden åt räkna, intet så särdeles stor, när man därjemte anser at sten äger mera waracktighet för framtiden än trä, och har wid upkommande eldswåda den förmån at murarne stå qwar och kunna åter uphielpas, hwar emot et trä hus går på en gång aldeles förlorad. Men största bekåstnaden at bygga stenhus här i staden består förnämligast i sielfwa grunden

1753 ÅRS KARTA

eller det arbete som wid et stenhus måste användas under sielfwa horizonen för at få et påliteligt fundament. Det är bekant, att staden blifwit anlagd på en ganska låg och sank terrein, och har wid anläggningen, med den jord, som tagits utur Canalerna, strax i början blifwit något upfyldt på planen af de til byggningsgrunderne då utstakade kvarteren; men sedermera har effter handen terreinen i staden alt mer och mer uphögdz med allahanda slags fyllan, i synnerhet genom den sandballast, som de engelske skeppen i många år til stor myckenhet hitfördt, som större delen stanat och blifwit employerad inom staden, hwar af kommit, som bewisligat är, at Stadens inre horizon, nu är 3 à 4 alnar högre och på wissa ställen mera än wid första fundation, sådant rönes wid grafningar på många ställen, ty när man kommer så diupt neder, finnes gamla horizonen igen af sielfwa gräs marken, tillika med stenlagde gator, gålf och syllar af hus. När nu et sten hus skall byggas på en så beskaffad grund, kan man intet annat än förse detsamma inunder med en Rust och pålning, eller i stället för pålning, en jemn bäddning af grofft platt huggit timmer, hwilket senare Öfwer Intendenten och Riddaren Hr. Baron Härleman bepröfwat, effter denna grund och Jordmåns beskaffenhet wara säkrare än pålning at bygga på. Men hwad fundament man gör, som har namn af trä, så måste det anläggas så djupt neder at det kommer i sielfwa moderjorden som här är leran, annars är trädet förrutnelse underkastadt om några år, hwar igenom huset då får olika siunkning, alt efter som trädet i fundamentet rutnar bort och förtäres i jorden, som man här sedt prof af, och klarligen wisat sig genom de refwor och sprickor et stenhus får, intet strax utan många år effter det blifwit upfördt, hwar till ingen annan ordsak kan wara, än at rustwärcket eij kommit diupt nog, utan har blifwit lagt i den af sand och allahanda skräp upfylte terrein, som antändt och förtärt trädet. En sådan omständighet, at man för stenhusbyggnad måste göra så djup och fölgachteligen kåstsam grundmur under jorden, så wäl hwar källrar kommer, som hwar de intet kunna behöfwas, är det som mäst afskräcker folck at bygga med sten; wore således önskeligt, at man här på orten blifwe underrättad om et mindre kåstamt sätt at försäkra fundamentet under et stenhus, så at man intet behöfde gräfwä igenom den höga upfylte jord-marcken til den orörde leran, utan allenast så diupt som fråstet tränger sig neder i jorden, högst $1\frac{1}{4}$ aln. Winnes en sådan förmån, så wore många som giärna byggde med sten, när de sluppo at göra så dryg, osynlig kåstnad under horizonen, och fingo strax använda deras penningar till at begynna Arbetet åfwan jorden.

Beträffande Stadsens Publique wärk, så tillåtes ingen annan byggnad än af sten, hwar den practiseras kan, och har desse senare åren många kåstamme byggnader blifwit upförde. Såsom Pack- och Nederlags Hus, et nytt Stadzhus, Sprut- och Brandthus, wärck- och Materialhus. Åtskillige hwälfde stembryggor med järnhandtlåningar försedde, hafwa öfwer Canalerna blifwit upförde, hwar ibland Leijonbryggan, af byggningsförståndige män anses för et mästerstycke. En ny, med mycken kåstnad upförd Slys och 2:ne upmurade qwarnhus för 6 par stenar, kommer detta år i Complet stånd. Med många mur-reveteringar har man försedt Canalerna. En med dryg kåstnad grundmurad kaj är nu under arbete at upföras omkring Järnvägsplatzen, för utan många flere byggnader och nyttige wärck, så in som utom staden. Ärnandes instundande år upföra et nyt Commendants

1753 ÅRS KARTA · 1777 ÅRS KARTA · 1790 ÅRS KARTA

hus¹). Detta är hwad man effter Kongl. Maj:tes Nådigste befallning om Byggingar och Byggingz sättet utj denna Stad, allerunderdånigst förmåla kan.

Götheborg den 12 Februarii 1753.

B. W. Carlberg.»

1777 års karta. »Situations Charta af Götheborgs Stad», av L. P. du Bordieu och Carl W. Carlberg, från Landsarkivet i Göteborg, reproducerad i ungefär $\frac{6}{10}$ av originalets storlek.

Av kartan, som tillkommit för att utvisa läget av ett föreslaget tullstaket, får man en ganska god uppfattning av bebyggandet utanför vallarna särskilt i Masthugget och på Stampen, de enda platser förutom Haga, där något mera avsevärt bebyggande ännu kommit till stånd. Kartan visar stadens gräns mot Krokslätt som en rät linie mellan skansen Kronan och Getebergs grind. Denna sträckning blev fastställd år 1762, före vilket år staden och Krokslätt haft samfällda betesmarker åt detta håll.

1790 års karta. Denna karta visar stadens ungefärliga utseende omedelbart före de stora eldsvådorna omkring år 1800.

Staden inom vallarna är fortfarande till största delen bebyggd med trähus. Tomterna hava visserligen särskilt inom vissa delar av nordstaden väster om Östra hamnen börjat sammanslås för att möjliggöra ett rymligare bebyggande, men ännu dominera de smala tomterna från stadens första tid.

Hur varje särskild tomt var bebyggd, har ej kunnat fastslås i större utsträckning än kartan visar. Beträffande trähusen hava uppgifterna varit mycket sparsamma och ofullständiga, varemot vid denna tid förekommande stenhus torde vara i det närmaste fulltaligt och riktigt angivna å kartan.

Det stadlika bebyggandet hade ännu ej nämnvärt trängt utanför vallarna med undantag för delar av Haga och Masthugget. Den förra stadsdelen är till största delen bebyggd söder om nuvarande Haga nygata, visserligen i regel blott med obetydliga trähus men dock i huvudsak efter samma grundplan som än i dag. Kaponjären delade fortfarande stadsdelen i tvenne hälfter.

Tack vare sina hamnbassänger, vilka fartygen kunde när som helst anlöpa utan hinder av spärranordningar från fästningens sida, hade Masthugget blivit bebyggt i rätt betydande omfattning särskilt utmed de båda huvudtrafiklederna, Breda och Smala vägen, varav den senare ungefärligen sammanfaller med Första långgatans sträckning.

Närmast norr om Haga låg Hagaheden och öster därom Västerhed båda i stort sett ännu obebyggda.

Utmed stora landsvägen söder ut från vallgraven vid Kungsporten till Getebergsled låg det ena landeriet efter det andra, flera av dem omgivna av stora trädgårdar. Så var även förhållandet utmed landsvägen genom Stampen och Åkareheden, ehuru lägenheterna här i regel voro mindre och kanske ej så förnämliga.

Beträffande gatunamnen bör framhållas att nuvarande Drottninggatan å kartan åsatts namnet Holländaregatan med anledning därav, att båda namnen sedan länge samtidigt varit i bruk och ännu voro det i slutet på 1700-talet.

¹) Kom aldrig till utförande, utan det gamla blev 1759 iståndsatt efter skadorna vid 1746 års eldsvåda.

1790 ÅRS KARTA

Den å kartan angivna fastighetsnumreringen, som beträffande tomterna inom vallarna infördes 1788 och för stadsägarna därutanför år 1811, är densamma som ännu i huvudsak är gällande.

Före 1788 hade tillämpats en delvis annan numrering å tomterna än den å 1790 års karta angivna. När den äldre nummerordningen införts har ej kunnat utrönas, men den har med säkerhet tillämpats 1720 och möjligen tidigare. Då det för forskning i äldre urkunder kan vara av värde att ställa de båda nummerordningarna i relation till varandra, har jag medtagit tabellen å nästa sida, som är resultatet av verkställd jämförelse mellan tomtöreslängden för 1720 i stadens räkenskapsbok och å stadsingeniörskontoret förvarade tomtkartor från denna tid.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Huset i nordvästra hörnet av Östra Hamn- och Sillegatan, uppfört 1759 av engelska reformerta församlingen »till kyrka och våningsrum», därefter i John Halls ägo, har sedan 1815 tillhört Kjellbergsska familjen. Teatern vid Sillegatan i hörnet av Kvarnbergsgatan (revs 1900). — Sahlgrenska sjukhusets första byggnad i västra ändan av Sillegatan började uppföras 1772. — Nuvarande hypoteksföreningens hus vid Gustav Adolfs torg uppfördes sannolikt omedelbart efter 1759 års brand av rådmannen Sven Wenngren.

År 1786 hade staden, förstäderna oräknade, c:a 12,700 invånare.

1820 ÅRS KARTA

1820 års karta. Under den period, som ligger mellan 1790 eller tidpunkten för näst föregående karta i historiska kartverket och 1820, hade så gott som hela staden inom vallarna varti utsatt för ödeläggande eldsvådor. År 1792 härjades 3:dje kvarteret eller södra staden öster om Östra hamngatan, år 1793 5:te kvarteret eller nordstaden väster om samma gata och redan året därpå norra delen av 4:de kvarteret. Således tre stora eldsvådor under loppet av tre år. Stadens 2:dra kvarter eller södra staden mellan Östra och Västra hamngatorna nedbrann så gott som till grunden år 1802 och samma öde delade 1804 staden på andra sidan Västra hamngatan. Men ännu en gång skulle den röde hanen bli lös för att utplåna så gott som de sista resterna av den gamla trästaden, och det skedde år 1813, då södra delen av 4:de kvarteret eller partiet närmast norr om Södra hamngatans östra del blev lågornas rov. Årtalen för de olika eldsvådorna äro å kartan angivna i grönt.

Befästningarna, som alltsedan Karl XII:s död fått allt mer förfalla, voro vid denna tid i ett allt annat än förstklassigt skick, vilket t. o. m. framgår av kartan. Då de för övrigt började bli omoderna och dessutom vållade avsevärda olägenheter för stadens trafik särskilt till sjös, inledde staden underhandlingar om deras slopande. Detta resulterade i att Kungl. Maj:t den 17 december 1806 befallde, att allt av fästningen, utom vallen mot stadens redd samt skansarna Kronan och Göta Lejon, skulle rivas men huvudgraven bibehållas som våt grav. Raserandet, som påbörjades 1807, blev reglerat genom 1808 års av Gustav IV Adolf gillade och egenhändigt underskrivna plan, som även angiver, hur de gamla fästningsområdena skulle framdeles användas. Först 1822 bestämdes att Göteborg som landfästning och etablissemang för armén skulle »helt och hållet försvinna».

Stadens utveckling hade gått framåt med stora steg under de gynnsamma tiderna under Napoleonskrigen och kontinentalsystemets dagar (1807—1814). Som ett bevis på den uppryckning i Göteborgs handel och sjöfart, som sistnämnda period medförde, kan nämnas att enligt en samtida berättare en gång år 1810, då fartygens avgång under längre tid hindrats av motiga vindar, i älven och hamnen samlats ej mindre än 19 örlogsmän och 1,224 handelsfartyg. Denna period följdes emellertid efter Napoleons fall av en mycket svår depressionstid.

Under de gyllene tiderna hade den avbrända staden åter börjat resa sig ur gruset, dock ej med träbyggnader, som nu blivit förbjudna, utan med präktiga stenhus. Utanför vallgraven skedde bebyggandet alltjämt utan planmässighet. I Masthugget finnes visserligen en regleringsplan inritad, men denna blev ej av Kungl. Maj:t fastställd förrän 1823, efter den stora eldsvåda, som den 13 och 14 augusti 1821 härjade Masthugget, och som ödelade en stor del av de å kartan upptagna byggnaderna.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Hotell Göta källare, uppbyggt 1810 av Laurens Segerlind såsom det första hus å stadens vallraseringstomter. — Mitt emot Göta källare uppförde samme man 1816 en teater, som kvarstod till 1892, då den efter eldsvåda blev nedriven. — Som föregångare till nuvarande Grand hotell uppfördes 1808 vid Södra hamngatan i hörnet av Östra larmgatan Bloms hotell. — Längst ut vid Stampgatan uppfördes 1812—15 den nuvarande Fattighuskyrkan efter en äldre sådan av trä. — År 1798 stod den gamla artillerikasernen å platsen för nuvarande telegrafhuset färdig, nedrevs

1820 ÅRS KARTA · 1860 ÅRS KARTA

1908. — Carnegieska huset vid Södra hamngatan uppfördes 1807 av William Chalmers och Frimurarelogen vid samma gata 1806.

1860 års karta. I stället för de slojade befästningarna hade innanför vallgraven utlagts en rad byggnadskvarter, som nu voro i huvudsak fullbyggda. Parkområdet mellan den år 1823 påbörjade Stora alléen och vallgraven var även i det närmaste färdigt. Anläggandet av själva parken tog sin början 1839 och tre år därefter uppläts norra delen till en för ändamålet bildad trädgårdsförening.

Vad som i ej mindre grad, fastän på helt annat sätt än vallraseringen, skulle komma att förändra stadens fysionomi var den ökade trafik till lands och vatten, som blivit en följd av ångans allt allmännare användande som drivkraft. Genom Göta kanals fullbordande, räknat från 1844, då Trollhätte slussar (Trollhätte kanal öppnades redan 1800) ombyggdes till lika dimensioner med Göta kanals, hade trafiken i Göteborgs hamn avsevärt ökat och nödvändiggjort nya hamnanläggningar. Dessa utfördes till en början efter en plan, som den år 1838 tillsatta »Kungl. Direktionen öfver Göteborgs Hamn- och Elfarbeten» låtit upprätta år 1843. I överensstämmelse med denna plan, som blev slutförd omkring 1860, hade följande kajer utbyggts nämligen östra delen av Skeppsbron med Stenpiren, Stora bommens hamn och den intill liggande delen av Packhuskajen (Franska tomten) samt Lilla bommens hamn. Dessutom hade segelrännan med tillhörande tvenne större förtöjningsområden upp-muddrats till 15 fots djup. Muddermassorna hade upplagts dels mellan Stora och Lilla bommen och dels å vidliggande vassmarker såsom Gullbergsvass, vars inpålning påbörjades 1842 och utfyllning 1844. — Närmast med anledning av Västra stambanans inledande till staden (1856 var linjen Göteborg—Jonsered färdig och 1862 banan i sin helhet) och den stora trafikökning, man härav väntade, lät staden i samråd med stambanans byggnadschef, överste Nils Ericson år 1857 utarbeta en ny plan för hamnens utbyggande, vilken plan blev av Kungl. Maj:t fastställd 1859.

Den ökade livaktighet i handel och sjöfart som började visa sig efter depressions-tidens slut på 1830-talet hade till följd en avsevärd tillväxt av stadens befolkning. Snart vart därför staden inom vallgraven för trång och bebyggandet började söka sig till områdena därutån.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Börsen 1844—49, ark. J. P. Ekman,

Artillerietablissemnetet å Lilla Otterhällan 1853—59, revs omkring 1900,

Sahlgrenska sjukhuset å platsen för bastionen Carolus Dux 1855, ark. Viktor von Gegerfelt,

Synagogan 1855, ark. A. Krüger,

Engelska kyrkan 1855—57, ark. A. V. Edelswärd,

Statens järnvägars stationshus 1856—57, ark. A. V. Edelswärd.

Stora Teatern 1856—59, ark. B. C. Malmgren,

Hagakyrkan 1856—59, ark. A. V. Edelswärd,

Barnhuset vid Stampgatan 1857, ark. A. V. Edelswärd,

Cellfängelset vid S:t Eriks torg 1857, ark. C. Hjelm,

Latinläroverket vid Hvitfeldtsplatsen omkring 1860, ark. H. J. Strömberg,

År 1860 hade staden c:a 37,000 invånare.

1880 ÅRS KARTOR

1880 års kartor. För varje epok från och med 1880 har, som förut sagts, utarbetats tvenne kartblad, ett över stadens centrum i skala 1:4000 och ett över hela staden i skala 1:10000. Kartorna från 1880 visa för första gången en utvidgning av stadsområdet, som hittills uteslutande omfattat donationsjorden d. v. s. det område, som staden vid grundläggningen fick sig tillmätt av Gustav II Adolf.

Elfsborgs Kungsladugård blev år 1868 införlivad med Göteborg, varvid Kronan på staden överlät all förut ej upplåten mark med undantag av vissa mindre områden såsom t. ex. Kommendantsängen. Som villkor vid överlåtelsen stadgades bl. a. att de s. k. Slottsskogslägenheterna skulle till parkanläggning för staden användas, varför därå varande duglig skog skulle bibehållas. I enlighet härmed beslöto Stadsfullmäktige år 1874 att Malmgården, Malmgårdsängen, Lilla Malmgården och Trädgården skulle upplåtas och planteras till park. Det ursprungliga parkområdet, som utgjorde c:a 47 hektar, har sedermera genom upprepade utvidgningar ungefärligen tredubblats.

Redan 1872 var staden färdig med en ny utökning av sitt område i det Annedal sagda år blev inkorporerat.

Å 1880 års kartor hava även egendomarna Landala och Gibraltar förlagts inom stadsgränsen, oaktat införlivningen av dessa områden ej trädde i kraft förrän den 1 januari 1883. Då emellertid staden, efter att tidigare hava inköpt nämnda egendommar, redan 1878 låtit uppgöra förslag till stadsplan över dem och samma år ingått till Kungl. Maj:t med begäran om inkorporering, kan det anses, att Landala och Gibraltar vid denna tid reellt om än ej formellt tillhörde stadsområdet.

Sedan gamla staden ungefär vid 1800-talets mitt blivit fullbyggd efter de stora eldsvådorna vid sekelskiftet, blev byggnadsverksamheten tvingad att söka sig utanför vallgraven. För att bebyggandet ej skulle få fortgå oreglerat, tillsatte magistraten, borgerskapets äldste och drätselkammaren år 1861 en beredning, som fick i uppdrag att utarbeta plan för stadens utvidgning. Denna plan antogs 1864 i princip av stadsfullmäktige och fastställdes av Konungen 1866. Även om berättigade anmärkningar från vår tids synpunkt måhända kunna framställas mot delar av denna plan, måste man obetingat giva sitt erkännande åt de stora tankar, som satt sin prägel på densamma, och som kommit till uttryck i bl. a. Kungsportsavenyen och Vasagatan. Samma erkännande kan däremot tyvärr ej givas åt den stadsplan, som år 1878 blev fastställd för Majorna, vars säregna karaktär med små enfamiljshus på bergslutningarna totalt skulle komma att utplånas genom denna föga pietetsfullt upprättade plan.

Vad beträffar hamnen så hade i början på 1870-talet hela strandområdet från mellersta Gullbergskajen fram till Järnvägen vid gränsen till Masthugget blivit försett med kajer och järnvägsspår i förbindelse med såväl Statens järnvägar som den 1877 för trafik öppnade Bergslagsbanan.

Slutligen kan nämnas att staden år 1879 erhöll sin första spårvägslinje från Brunns-parken genom Västra hamngatan, Rosenlundsbron, Södra allégatan och Andra långgatan fram till Stigbergsliden.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Karl Johanskyrkan 1824—26, ark. F. Blom,
Birgittakapellet 1856, ark. A. V. Edelswärd,

1880 ÅRS KARTOR · 1890 ÅRS KARTOR

Oskar Dicksons hus vid Gamla allén 1861, ark. V. Bolnois.
Navigationsskolan 1862, ark. A. V. Edelswärd, ombyggd 1912—14,
Tull- och packhuset å Franska tomten 1864, ark. A. Heilborn,
Katolska kyrkan, Spannmålsgatan 18; 1863—65,
S:t Johannes kyrka 1864—66, ark. J. A. Westerberg,
Chalmerska slöjdskolan, sedermera Chalmers tekniska institut mellan Vasa- och
Storgatan 1869, ark. V. von Gegerfelt,
Posthuset vid Packhusplatsen 1870—71, ark. J. A. Westerberg,
Arbetsföreningen vid Järntorget 1874, ark. V. von Gegerfelt, ombyggdes 1909 av
H. Hedlund.
Fiskhallen vid Rosenlund 1874, ark. Viktor von Gegerfelt,
Renströmska badanstalten 1874—76; ombyggd efter branden 1903, färdig 1906,
S:t Pauli kyrkan 1880, ark. Adrian Peterson,
Betlehems kyrkan 1880, ark. J. A. Westerberg,
Handelsinstitutet vid Läroverksgatan omkring 1880, ark. Adrian Peterson,
Bergslagerens järnvägars stationshus omkring 1880, ark. A. och H. Kumlien.
År 1880 hade staden c:a 76,500 invånare.

1890 års kartor. Även under 1880-talet blev stadens område utvidgat, då Tingstadsvassen 1883 blev införlivad.

I den plan till Göteborgs stads utvidgning, som blev fastställd 1866, hade redan före 1880 vidtagits avsevärda ändringar kring Södra vägen och Heden samt i Stampen och Olskroken. Under 1880-talet blev planen ytterligare modifierad och dessutom utvidgad söder ut, så att den kom att omfatta bl. a. Landala. Vidare fastställdes nya planer för Hultmans holme och Gamlestaden.

Bebyggandet med stenhus var livligt och koncentrerade sig huvudsakligen till trakterna kring Vasagatan och Heden samt i Masthugget. I Majorna, Annedal och Landala ävensom i Olskroken var ävenledes en kraftig byggnadsverksamhet rådande, ehuru inom dessa stadsdelar nästan uteslutande uppfördes s. k. landshövdingehus.

I enlighet med den av Kungl. Maj:t 1879 fastställda generalplanen för hamnens utbyggnad pågick muddrings- och kajarbeten både vid Masthugget och Gullbergsvass. Särskilt omfattande var uppmuddringen av älven mellan Hultmans holme och Tingstadsvassen, varvid närmare 2,000,000 kubikmeter mudd transporterades ut över sankmarkerna å ömse sidor om muddringsplatsen.

Stadens järnvägsförbindelser hade ytterligare förbättrats, genom att den sista leden i Västkustbanan eller Varberg—Göteborg år 1888 öppnats för trafik. — Likaså hade spårvägsnätet utvidgats genom linjer i Stampgatan till Redbergslid, i Östra hamngatan, Kungsportsavenyen och Södra vägen till Getebergsled samt i Victoria-, Vasa-, Sprängkulls- och Övra Husargatan till Linnéplatsen.

Bland nytillkomna byggnader märkas:
Realläroverket 1886 (påbyggt 1913—14), ark. Hans Hedlund,
Sjömanshemmet 1886, ark. Adrian Peterson,
Carl Wijks, numera dir. Gust. Werners hus vid Parkgatan 1885—86, ark. Adrian Peterson.
Valand 1886, ark. G. Krüger,

1890 ÅRS KARTOR · 1900 ÅRS KARTOR

Riksbanken 1887, ark. V. Adler,
Tingshuset vid Södra vägen 1887—88, ark. Hans Hedlund,
Brand- och liffförsäkringsaktiebolaget Sveas hus 1887—89, ark. A. E. Melander,
Majornas elementarläroverk för flickor 1888, ark. C. Fahlström,
Nya elementarläroverket för flickor 1889, ark. Adrian Peterson,
Saluhallen å Kungstorget 1889, ark. Viktor von Gegerfelt,

År 1890 hade staden c:a 104,500 invånare.

1900 års kartor. Under 1890-talet tillkom stadsplanen kring Linnégatan, varigenom sammanhang erhöles mellan de förut planlagda områdena i Majorna, Annedal och Haga. Denna stadsplan har erhållit en utformning, som åtminstone å de mera kuperade områdena lämnar åtskilligt övrigt att önska. Särskilt otillfredsställande äro vissa mellan Linnégatan och Nordhemsgatan belägna kvarter, där gårdsrummen på grund av den stora höjdskillnaden blivit mycket djupa och mörka och alltså ur hygienisk synpunkt olämpliga. Södra slutningen av Rysåsen nedanför skansen Kronan har behandlats på ett sätt, som är föga värdigt områdets dominerande läge och historiska minnen. Det är emellertid förhållandet med så gott som samtliga stadsplaner från 1880—90-talen, att de äro schablonmässigt uppgjorda och ej taga erforderlig hänsyn vare sig till terräng eller sociala och estetiska krav.

Byggnadsverksamheten inriktade sig alltjämt huvudsakligen på uppförandet av stora hyreskaserner av sten framför allt i 14:de och 15:de rotarna och kring Linnégatan samt av landshövdingehus inom stadsdelarna Olskroken och Hultmans holme.

Omkrings sekelskiftet var 1879 års generalplan för hamnens utbyggande bragt till fullbordande. Sålunda utbyggdes västra delen av Masthuggskajen under åren 1894—1900, och sista delen av Gullbergskajen 1897—99.

Genom Boråsbanans öppnande för trafik 1894 och Västgötabanans 1899 hade stadens järnvägsförbindelser ytterligare förbättrats.

Bland annat för att möjliggöra framdragandet av elektrisk spårväg hade kanalen i Östra hamngatan mellan vallgraven och Stora hamnkanalen igenfyllts 1898—1900 och i samband därmed vattenreservoaren å Kungsportsplatsen nedrivits (1899). Åren 1903—1905 kom turen till Västra hamngatans kanal. Storstadstrafiken hade härmed utplånat ett par av de mest karaktäristiska stadsbilderna och inlett början till en fullständig omvandling även av byggnadssättet utmed hamngatorna.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Telegrafverkets hus vid Västra hamngatan, ombyggnad av äldre byggnad 1892,
ark. I. G. Clason,

Kvibergs artillerietablisement 1892—95, ark. E. Josephson,

Oskar Fredriks kyrka 1893, ark. H. Zettervall,

Västra Realläroverket 1895,

Göteborgs ålderdomshem 1896, ark. Carl Fahlström,

K. F. U. M. 1896—98, ark. Hans Hedlund m. fl.

Folkbiblioteket 1897, ark. Hans Hedlund,

Barnbördshuset 1897—1900, ark. A. Kumlien.

Stadsbiblioteket 1900, ark. Hans Hedlund,

År 1900 hade staden c:a 130,500 invånare.

1910 ÅRS KARTOR

1910 års kartor. Efter att en längre tid hava stått på dagordningen blev frågan om Lundby sockens inkorporering förverkligad år 1906. Genom inkorporeringen, som i första hand betingats av stadens naturliga strävan efter kontroll över även den norra älvstranden, blev stadens ägovälde utvidgat och dess folkmängd ökad med c:a 12,000 personer.

Redan 1892 hade staden bl. a. förberedande plats för Allmänna och Sahlgrenska sjukhusets nybyggnad, som togs i bruk 1900, inköpt västra och större delen av egendomen Stora Änggården, vilket område tillsammans med Lilla Änggården år 1904 blev med staden införlivat.

Även en annan sjukhusfråga kom att ge upphov till en utvidgning av stadsområdet. År 1909 blev nämligen den del av Kåltorp, som ligger emellan stadens gamla gräns och Härlandatjärnen, inkorporerad, emedan man här hade för avsikt att förlägga stadens nya lungots sjukhus (öppnades 1913).

Den moderna stadsanläggningskonstens genombrott hade i Göteborg tidigt väckt ökat intresse för stadsplanefrågorna. Ett av de första tecknen härpå visade sig, då staden 1901 lät utlysa en allmän tävlan om ny stadsplan för det s. k. Lorensbergsområdet och trakten däromkring. Visserligen blev intet av de inkomna förslagen direkt omsatt i verkligheten, men tävlingen hade dock det goda med sig, att man började lära sig inse stadsplanerandets stora betydelse för stadens ekonomi, utveckling och trevnad, samt att det var nödvändigt att lägga stadsplanarbetet i fullt kompetenta händer. — Efter stadsingenjörskontorets omorganisation år 1907 hava stadsplanarbetena oavbrutet fortgått och resulterat i dels omarbetning av äldre, mindre lämpliga stadsplaner och dels utarbetandet av nya sådana för icke förut planlagda områden.

Under seklets första decennium hann dock ej någon större byggnadsverksamhet komma igång inom de efter moderna principer uppgjorda stadsplanerna, utan pågick bebyggandet efter samma principer som förut framför allt i 15:de roten och trakten av Linnégatan.

Ungefär vid sekelskiftet började frågan om inrättandet av direkta sjöfartsförbindelser mellan vårt land och de transoceaniska länderna taga fastare former. Hittills hade den svenska sjöfarten i stort sett nöjt sig med att upprätthålla förbindelser med de europeiska storhamnarna, i första hand London och Hamburg, som således förmedlade så gott som all vår export och import över haven. Då den transoceaniska trafiken fordrade större och mera djupgående fartyg än våra kajer voro byggda för, var det nödvändigt att förse hamnen med djupvattenkajer, därest planen på direkta transoceaniska linjer skulle kunna förverkligas.

För hamnfrågans allsidiga belysning och för erhållandet av nya uppslag igångsattes år 1904 en internationell hamnplanetävlan, ur vilken som förste pristagare utgick professoren J. G. Richert med ett förslag till omläggning av älven och anordnandet av en centralhamn å Tingstadsvassen. — Efter långvariga utredningar beslöt stadsfullmäktige 1912 att godkänna en av professoren W. Fellenius utarbetad plan, som delvis baserade sig på förste pristagarens förslag, men som lämnade frågan om älvens omläggning öppen.

Under tiden som frågan om centralhamnen diskuterades, fullbordades emellertid tvenne för stadens rörelse viktiga hamnanläggningar. I Stigbergskajen erhöll sta-

1910 ÅRS KARTOR

den sin första djupvattenkaj (8 à 9 meter) och i fiskhamnen vid Vädersågen ett länge eftertraktat centrum för västkustfisket. Båda hamnarna upplätos för trafik år 1910.

I och med Säröbanans tillkomst och Bohusbanans öppnande 1909 hade staden ej blott vunnit gynnsamma förbindelser med omtyckta rekreationsplatser i skärgården utan även dragit in nya områden i sin handelsrayon.

Ett märkesår i stadens inre utveckling är 1902, då elektrifieringen av spårvägsnätet vart fullbordad, varigenom stadens spårvägsnät i stort sett fick den gestaltning som det har än i dag.

Göteborg har genom sitt läge givetvis i första hand varit predestinerad till handels- och sjöfartsstad. Sedan slutet av 1800-talet har emellertid även storindustrien börjat vinna allt större terräng. Vid denna tid hade staden att uppvisa endast ett fåtal större industriella anläggningar såsom Gamlestadens bomullsspinneri och väveri, Carnegieska bruket och Göteborgs mekaniska verkstad. — De äldsta anorna som industriplats har Gamlestadens fabriker. Här anlade nämligen kommerserådet Jacob Sahlgren år 1729 ett sockerraffinaderi, som efter en cirka hundraårig tillvaro nedlades för att i mitten på förra århundradet övergå till bomullsspinneri. År 1881 inköptes anläggningen av firman Johansson & Carlander, och härmed började en storartad utveckling, som fört fram fabriken till en av de ledande i landet. — Även Carnegieska brukens anor gå tillbaka till 1700-talet och äro att räkna från det av handlanden Johan Schütz i mitten på århundradet anlagda glasbruket. År 1810 grundlade R. A. Lorent här ett sockerbruk och ett par år därefter ett porterbryggeri. David Carnegie blev år 1836 ägare till anläggningen, som numera blivit uppdelad så, att Svenska sockerfabriksaktiebolaget blivit ägare till sockerbruket och aktiebolaget Vin- och spritcentralen till porterbryggeriet.

Göteborgs mekaniska verkstad anlades 1841 av den från Skottland inflyttade industriidkaren Alexander Keiller, under vars ledning den hastigt utvecklades. År 1867 flyttades skeppsbyggeriet från verkstadens gamla plats vid Skeppsbron över till Lundby, där det undan för undan utvidgats och moderniserats, så att Götaverken, som anläggningen numera benämnes, i närvarande stund är ett av nordens största och leveranskraftigaste skeppsvarv. Tack vare även tvenne andra Lundbyvarv, Lindholmen och Eriksberg, har staden blivit säte för landets största varvsindustri. Genom Lundbys införlivning tillfördes staden dessutom andra industrier såsom Göteborgs porslinsfabrik och ett flertal träförädlingsfabriker, bland vilka kan nämnas A.-B. Strömman & Larssons samt Färjenäs A.-Bolags.

En för landet ny industri påbörjades i Göteborg 1907, då A.-B. Svenska Kullagerfabriken grundades för tillverkning av ett av ingenjören Sven Wingqvist uppfunnet, självreglerande kullager. Bolaget, som numera har filialfabriker och dotterbolag i ett stort antal länder, har genomgått en lysande utveckling, och dess fabriker äro kända över hela världen.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Lundby gamla kyrka,
Lundby nya kyrka 1885—86, ark. Adrian Peterson,
Göteborgs sjukhem 1903, ark. Hans Hedlund,
Östra realläroverket 1903—05, ark. Robert Hansson,

1910 ÅRS KARTOR · 1921 ÅRS KARTOR

Slöjdföreningens skola 1904—05, ark. Hans Hedlund,
Högskolan 1904—07, ark. E. Hahr och E. Torulf,
Vasakyrkan 1904—09, ark. Yngve Rasmussen,
Annedalskyrkan 1910, ark. Th. Wählin,
Skånebanken, numera Göteborgs sparbank påbörjad 1906, ark. I. G. Clason och Ernst Krüger.
Göteborgs kontoristförenings hus 1907, ark. Hans Hedlund.
Centralfängelset å Härlanda 1907, ark. G. Lindgren,
Otterhällskolan 1909, ark. E. Thorburn,
Telegraf- och telefonstationen vid Kaserntorget, 1909—12, ark. H. Hedlund,
Landsarkivet 1909—11, ark. G. Améen,
Barnsjukhuset, omkring 1910, tillbyggt 1918—21, ark. O. Dymling,

1921 års kartor. Dessa kartor visa stadens utseende jämnt 300 år efter det, då Gustav II Adolf utfärdade stadens privilegier.

Stadens gränser hava ännu en gång utflyttats, i det återstoden av Änggården blev inkorporerad 1918.

Stadsplanearbetet har målmedvetet fortskridit och allt mera inriktats på att söka få fram ett mera öppet och luftigt byggnadssätt under noggrant aktgivande på terrängen och dess möjligheter. Resultatet härav börjar också att framträda i de nyare stadsdelarna såsom Lorensberg, Änggården, Kungsladugård, Landalaberget, Bagaregården och Gamlestaden, vilka alla under senaste åren erhållit nya eller omarbetade stadsplaner.

Världskriget medförde en så gott som fullständig stagnation i fråga om uppförandet av privata bostadshus för uthyrning, och ännu i dag har spekulationsbyggandet ej på allvar kommit igång. Detta har återigen inverkat på egnahemsbyggandet, som under senare tid tagit fart och vunnit betydande omfattning. En bidragande orsak till att egna-hems-idén blivit så populär, som den f. n. är, torde vara att söka i det erkännansvärda sätt, på vilket stadsplanearbetet numera handhaves.

Centralhamnens 1:sta utbyggnad påbörjades 1914 och apterades helt och hållet till frihamn (invigdes 1922). Redan tidigare hade staden skaffat sig en frilagerbyggnad å Järnvägsområdet vid Rosenlundskanalen (1917—18, ark. Karl Samuelson). Frihamnen är förutom erforderliga förvaltnings- och förtullningslokaler försedd med tvenne varuskjul om vardera cirka 5,000 kv.-m:s golvarea och ett magasin av storleken 60×21 m. i 4 våningar jämte källare och vind. Hamnen har att erbjuda c:a 1,100 meter kajer med ett vattendjup av 9 meter och i övrigt moderna utrustningar i fråga om järnvägsspår, kranar o. d. — Ungefär samtidigt som frihamnen påbörjades hade massgodshamnen vid Sannegården öppnats för trafik (900 meters kajlängd, djup 8 meter). Genom egen järnväg till Tingstad står hamnen i förbindelse med statens järnvägar. — Bland andra hamnbyggnader under denna tid kan nämnas fiskhamnens 2:dra utbyggnad 1912—14 samt Stigbergskajens förlängning 1914—1917.

Hamnområdet närmast norr om Säveåns utlopp har utlagts till industriområde. Oaktat staden ej här säljer någon mark utan endast beviljar upplåtelse på viss bestämd tid, ha tomterna inom området visat sig synnerligen begärliga. Även på annat håll ha, särskilt under högkonjunkturen till följd av kriget, uppstått nya indu-

1921 ÅRS KARTOR

strier såsom A.-B. Original-Odhner i Gamlestaden för tillverkning av räknemaskiner och A.-B. Nordiska Kullagerfabriken å Lundby m. fl.

Bland nytillkomna byggnader märkas:

Skandias hus i östra hörnet av Södra- och Västra hamngatan, omkr. 1910, ark. Gust. Wickman.

Hemmet för vanföra 1911, ark. E. Torulf,

Masthuggskyrkan 1911—14, ark. Sigfrid Ericson,

Röhsska konstslöjdmuseet 1913—16, ark. Carl Westman,

Emily Wijks stiftelse 1913—16, ark. O. Westerberg,

Handelsinstitutet vid Viktor Rydbergsgatan 1914, ark. C. Lindholm,

Rambergsskolan 1915—16, ark. A. Bjerke & R. O. Svensson,

Nordhemsskolan 1915—16, ark. A. Bjerke & R. O. Svensson,

Lorensbergsteatern 1916, ark. K. M. Bengtsson,

Naturhistoriska museet 1916—23, ark. E. Torulf,

Odinsskolan 1917—18, ark. G. A. Falk,

Högre latinläroverket 1919, ark. E. Torulf,

Ett flertal privata villor å Lorensbergsområdet uppförda sedan 1914 av arkitekterna K. M. Bengtsson, A. Bjerke, J. Jarlén, Karl Samuelson, R. O. Svensson, E. Torulf m. fl.

Bland byggnader färdiga efter 1921 eller f. n. under byggnad:

Göteborgs Konstmuseum, färdigt våren 1923, ark. A. Bjerke, R. O. Svensson, E. Torulf och Sigfrid Ericson.

Slottsskogsvallen, färdig 1923, ark. L. I. Wahlman,

Nya posthuset vid Drottningtorget (under byggnad), ark. E. Torulf.

Från och med den 1 januari 1922 är Örgryte socken införlivad med staden. Då stadsblivandet således infaller efter den sista epoken i kartserien skall här blott lämnas ett par korta meddelanden om den nyinkorporerade socknen. — Örgryte utgör i areal cirka 1,850 hektar och hade vid inkorporeringen c:a 22,000 invånare, huvudsakligen boende inom municipalsamhällena Krokslätt, Gårda och Lunden. Föröfrigt upptages socknen av relativt stora, ännu tämligen ostyckade egendomar såsom Överås, Skår, Stora och Lilla Torp, Kärralund, Sävenäs m. fl. Örgryte har ett i stort sett sunt och vackert läge och kan särskilt i trakten av Delsjöarna bjuda på vackra skogsdungar av såväl barr- som lövträd. Härigenom och på grund av sitt läge på jämförelsevis kort avstånd från stadens centrum är framför allt den del av socknen, som kilformigt inskjuter i den äldre staden mellan Kåltorp och Gårda, liksom enkom skapat till bostadsområde. Dalgångarna längs Mölndals- och Säveåarna utgöra återigen lämpliga industriområden och hava redan att framvisa en betydande industri.

DUBBELTRYCKSKARTAN

1921 års karta med 1790 års kontur i övertryck. Stadens utseende har på dessa 131 år undergått en betydande förvandling, och vad som kanske först faller i ögonen är den olika fördelningen då och nu mellan land och vatten.

Vid fästningsverkens raserande i början av 1800-talet blev vallgraven norr om Fattighusån igenlagd och väster om Magasinsgatan uträtad. Vidare uppfylldes älvstranden mellan Stora och Lilla bommen och apterades till hamnområde. — Sedermera torrlades genom mudderuppfyllningar i olika repriser Gullbergs-, Tingstads- och Lundbyvassarna. Kanalerna i västra och södra delen av Östra hamngatan igenfylldes.

Om man bortser från de gamla befästningsområdena, har gatunätet inom vallgraven i stort sett förblivit oförändrat, vilket även är förhållandet i Haga. Med undantag för stadens gamla utfartsvägar Stampgatan, Södra vägen, Landsvägs-gatan och Första långgatan har gatu- och vägnätet utanför vallgraven däremot blivit helt och hållet omlagt.

Göteborg i april 1923.

A. Södergren